

Liturgia online – <http://www.liturgia.hu>

Szerző Vukoszávlyev Zorán

Cím Magyarországi szerb ortodox templomok. Stílusjegyek ötvöződése a magyar és szerb építéshagyományban

Megjelenés Architectura Hungariae 1 (1999) 2. sz.

Tárgyszavak szerb egyház, Szentendre, építészettörténet

Architectura Hungariae I. évf. 2. szám

VUKOSZÁVLYEV ZORÁN
MAGYARORSZÁGI SZERB ORTODOX TEMPLOMOK
- stílusjegyek ötvöződése a magyar és szerb építéshagyományban -

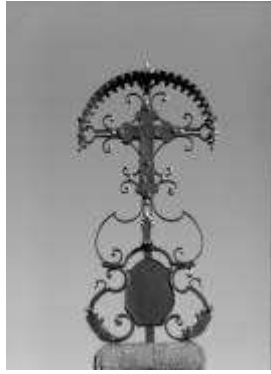
Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3. K. II. 60.

T.: (06-1-) 463-1330 F.: (06-1-) 463-1638 E-mail: d-vukzor@eszd.bme.hu

Magyarország az 1100 évvel ezelőtti államalapítás óta mindig meghatározó országa volt a Kárpát-medencének. Közép-Európa államaként jelentős gazdasági és politikai hatalommal bírt. Régió-szerepéből adódóan magas fokú érzékenységgel fogadta magába és sajátosan ötvözte a környező népek kultúráját.

Magyarország területén több nemzet élt együtt: a magyarok mellett szászok, románok, horvátok, szlovákok és szerbek. E népcsoportok megőrizve néphagyományaik eredetiségét, több elemet is átvettek a velük együtt élő népektől - ezzel is gazdagítva saját kultúrájuk sokszínűségét. Mindez nem csak a vallási szokások és néphagyományok szintjén fedezhető fel, hanem a nyelv, a zene, az építészeti kultúra területén is. [1.ábra]

1. ábra Szentendre, Tobakosok keresztje (XVIII. század vége)

Magyarországon 300 éve egy sajátos, bizánci kultúrkörből eredő építéshagyomány állít emléket az ország egész területén elszórtan. E szerb ortodox templomok a Dunamenti településeken, leginkább pedig Budapest, Szeged és Pécs környékén fordulnak elő koncentráltan.

E leginkább XVIII-XIX. század folyamán épült templomok jól lehatárolható építészeti emlékanyagot jelentenek a magyar építészettörténeten belül. Formálásukra az osztrák F. A. Pilgram tervei nyomán típusú váló nyugati középtornyos egyhajós barokk templomok a jellemzőek. A belsőben azonban a keleti keresztény szakrális terek díszítésvilága jelentkezik.

Néhány évtized folyamán az alaprajz a bizánci liturgiának megfelelően átszerveződött. Így a XVIII. század végére létrejött egy sajátos templomtípus, mely a nyugati építészeti keretek között keleti rítusú templomot rejt.

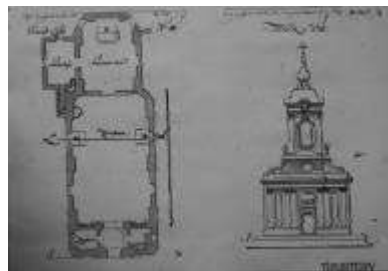
Tudományos kutatásaink során felállítottuk tipológiai rendszerét ezen emlékkörnek. Részletesen vizsgáltuk Dél-Magyarország falusi, valamint Budapest és Szentendre városi léptékű szerb templomait. Budapest mint kulturális központ, Szentendre pedig a püspökség központjaként egyházi téren töltött be vezető szerepet a magyarországi szerbség életében.

Tanulmányunkban a típusként jelentkező alaprajzi rendszert szeretnénk bemutatni Budapest és Szentendre egyes emlékein keresztül. Majd kitérünk a magyar és szerb építéshagyományok ötvöződésére: egy építőmester formavilágán keresztül az építőközösségek egymásrahatásáig. Hangsúlyozva, hogy a szerb egyházi építészetben milyen fontos szerepet tölt be magyarországi fejlődése a barokk jegyében. Végül megsemmisült templomokat bemutató képsorral zárjuk dokumentációnkat.

Magyarország területére legnagyobb számban 1690-ben költöztek be szerb népcsoportok. Az ország 150 éve idegen uralom alatt állt már, amikor a XVII. század végén habsburg-lengyel összefogással a törököt viaszorították a Balkánra. Szerbiában a hadjárat sikerei hírére népfelkelés tört ki. Azonban a felszabadító csapatok az országhatáron megálltak. A török uralom alatt maradt Szerbia fellázadt népének menekülnie kellett - így került több 10.000 szerb család a mai Magyarország területére.

E népcsoportok először ideiglenes jelleggel csak fa vagy vályogfalú templomokat emeltek. A megtelepedés évtizedei múltával azonban igény jelentkezett kőtemplomok építésére is. Az első emlékek a korabeli leírások szerint egyhajós, nyeregtetővel fedett, oromzatos építmények voltak. Ezen egyszerű épületek építészettörténeti szempontból még nem voltak jelentősek.

Igazi áttörést hoztak a XVIII. század közepétől a bécsi udvari építész, F. A. Pilgram nevéhez köthető egyhajós, nyugati középtoronnyal formált templom-típustervek. [2.ábra] A szerbek, akik a bécsi Udvar közvetlen irányítása alá tartoztak, átvették e kamarai típusmegoldásokat.

2. ábra Típusterv rajz Franz Anton Pilgram által

Szentendre "Pozsarevacska"-temploma az 1750-es években épült. [3.ábra] Típusát tekintve az első jelentős építészeti stíluskörhöz tartozik a magyarországi szerb ortodox építészetben. Ezen templomokra jellemzőek a közvetlenül átvett típusjegyek: lineáris oldalfalak, először poligonális, majd a példán is látható félköríves szentélyzáródás. Eltérés a jelenlegi állapottól annyiban mutatkozott, hogy építéskor még nem volt harangtoronyuk, ugyanis a nem-katolikus vallások csak a XVIII. század utolsó negyedétől állíthattak tornyot. A templom alaprajzán jól elkülöníthető a hozzáépítés, ami a homlokzaton is jelentkezik. S itt hívom fel a figyelmet újra az általánossá váló nyugati homlokzatképzésre: a torony vertikális hangsúlyt ad, az oromzati átvezetések is ezt emelik ki.

3. ábra Szentendre, "Pozsarevacska"-templom (1759)

A XVIII. század vége felé sajátos, bizánci liturgiához alkalmazkodó differenciálódást figyelhetünk meg. Az építészeti keretek átalakulását Szentendre "Tyiprovacska"-templománál nézzük meg. [4.ábra] A bizánci liturgiában jelentős szerepet kapnak az énekesek. Szentély előtt elhelyezett padjaik külön teret kapnak, conchás térbővületet alkotva a templom tömegében. Ez a továbbiakban a szerb templomok jellemő tömegformája lesz. A tornyot pedig ekkor már a templomhajó tömegével együtt építik.

4. ábra Szentendre, "Tyiprovacska"-templom (1792)

Áttekintve e fejlődési sort térjünk át néhány jelentős építészeti formajegy vizsgálatára. Szentendre "Blagovestenszka"-temploma és a budapesti szerb templom kapcsán felmerül az azonos mesterkörhöz tartozás. Az ívesen tört főpárkány, a magas harangablakok erkélye, a kapuk feletti kórusablakok áttört mellvédje [5.ábra] utal minderre. Stíluskritikailag és emlékanyag-vizsgálatok alapján állítható Mayerhoffer András szerzősége.

5. ábra Szentendre, "Blagovestenszka"-templom, kórusablak mellvédje

Mayerhoffer azon építési körhöz tartozik, mely az osztrák hatású barokkot váltja fel az 1830-as években. A pesti belvárosi templom (és kapuja) még osztrák hatású, azonban sajátos magyar jelleget mutat már a pesti polgári barokk jegyében Mayerhoffer Egyetem-temploma és a Száz-éves-étterem. [6.ábra]

6. ábra Budapest, Százéves étterem, erkély mellvédje

A részlet-képzéseket vizsgálva építészeti értékes monumentumok a templomok bejáratai. A szentendrei "Püspöki"-templom 1770-ben készült rokokó kőkeretezésű oldalkapujánál még eredeti rokokó fa-faragványos szárnyakat találunk. [7.ábra] A "Tyiprovacska"-templom copf vörösmárvány kapukeretei pedig a reneszánsz legszebb részlet-képzéseit idézik. [8.ábra]

7. ábra Szentendre, "Püspöki"-templom északi kapuja

8. ábra Szentendre, "Tyiprovacska"-templom déli kapuja, részlet

A kölcsönhatást a másik irányban is megtaláljuk. Szentendre római katolikus templomának tornyát [9.ábra] óranyílásos főpárkány díszíti, ami a környezetében levő szerb templomok tipikus formaképzése.

9. ábra Szentendre, római katolikus templom

Hangsúlyoznunk kell, hogy e magyarországi emlékanyag a szerb ortodox templomépítészetben egyedülálló. A XVIII. században a szerb kultúra, így az építészet fejlődésének súlypontja is Magyarországra tevődött át, hiszen a szerb területek ekkor még török megszállás alatt voltak. A keleti keresztény építészetre jellemző szigorú kötöttségekből kiszabadulva a barokk mozgalmasságában ötvöződött e sajátos, bizánci építéshagyomány. Az így jól lehatárolható építési periódus biztosította a szerb szakrális építészet továbbfejlődését és történeti folytonosságát.

Befejezőként egy idézettel és egy képsorral zárjuk tanulmányunk. "A nemzetek nagyságának és tehetségének jelzői nem csupán a történelem lapjai, de kitűnőleg a monumentális művek is: azon emlékszerű műalkotmányok, melyek néma bár, de élő emlékek, magának a történetnek kútforrásul szolgálnak...Minden ilyen nemzeti műemlék elenyészésével tehát történetkönyvünknek egy-egy lapja szakad ki! - A

legjelentékenyebb és legrégebb műemlékek a tárgy természeténél fogva építészetiek." Ipolyi Arnold akadémikus szavai 1861-ben hangzottak el.

A XX. század közepére a háborúk dúlásai és a politikai érdekharok következtében a magyarországi szerb nemzetiség lélekszámban igen megfogyatkozott. A templomok elhagyatottá váltak. Megszűnt az a személyes érzelmi háttér, ami egy ortodox templom létét áthatja. A budai szerb püspökség anyagilag nem tudta állni e templomok fenntartását, így a II. világháborúban erősen megrongálódott épületeket az 1950-60-as években lebontották. [10.ábra] Egy templom lebontása nem csak tárgyi, hanem eszmei-emberi értékeink pusztulását is jelenti, amire tudományos kutatások által is fel kell hívni a figyelmet.

10. ábra Bátaszék, szerb ortodox templom, lebontva 1958-ban

Budapest, 1999. június

Vukoszávlyev Zorán okleveles
építészmérnök